
КУШНІР Ю.В.,

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

ОВЕРЧУК В.А.,

кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

КУЛЬТУРА МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

У статті розглядаються особливості процесу виховання культури міжетнічного спілкування у сучасних старшокласників, обґрунтовується мета, основні завдання та сутність курсу «Культура міжетнічного спілкування».

Ключові слова: міжетнічне спілкування, культура спілкування, педагогічні умови, міжетнічні відносини, старшокласники.

В статье рассматривается схема воспитания у старшеклассников культуры межнационального общения, дается обоснование цели, задач и содержания курса «Культура межнационального общения».

Ключевые слова: межнациональное общение, культура общения, педагогические условия, межнациональные отношения, старшеклассники.

The article reveals the scheme of the process of education of the culture of interpersonal communication in modern high school students, the purpose, the main tasks and essence of the course "Culture of interethnic communication" is substantiated.

Key words: interethnic communication, culture of communication, pedagogical conditions, interethnic relations, senior pupils.

Постановка проблеми. Соціокультурна картина українського суспільства з одного боку, створює всі необхідні умови для розвитку міжетнічних відносин в країні, а, з іншого боку, робить досить складним процес складання національної свідомості у громадян України. Тому питання про національне виховання та формування у громадян національної свідомості тісно пов'язано з питаннями розвитку культури міжетнічного спілкування. Процес формування української національної свідомості має на меті не тільки політичні зміни, а й глибокі соціально-психологічні та культурні перетворення. Тому, одне з найголовніших місць на цьому шляху відводиться саме школі. Саме у школі формуються погляди на світ, закладаються ціннісні установки й орієнтації, накопичується особистий досвід спілкування у великих і малих групах однолітків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Про виховання учнів на основі національних традицій, необхідність створення умов для формування у них духовних й інших соціально значущих цінностей наголошується в Законах України «Про освіту» [2], в Державній національній програмі «Освіта» [1]. На законодавчому рівні одним з головних пріоритетів освіти визнано національне виховання: «Його основна мета - виховання свідомого громадянина, патріота, на-

буття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин...» [1].

Основні напрями дослідження проблеми виховання культури міжетнічного спілкування представлені в роботах З. Т. Гасанова, В. І. Матіс, Г. Д. Дмитрієва, І. З. Сковородкіна, Є. В. Бондаревської, І. В. Бабенко, Г. В. Палаткіна, Г. В. Давлекамова, Г. В. Разумовська, В. В. Виноградов.

Метою даної статті є обґрунтування програми формування культури міжетнічного спілкування у старшокласників.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Культура в сфері міжетнічного спілкування проголошена і закріплена в документах багатьох міжнародних організацій. Однак здійснення офіційно декларуючих принципів можливо лише при наявності відповідних уявлень, переконань, поведінкових установок, вчинків у значної маси людей. Формування культури міжетнічного спілкування можливо у взаємодії з педагогічною наукою, що вивчає закономірності виховання і навчання людей. Рішення проблеми є можливим через введення спеціальних курсів з етнокультурного і національного виховання.

Для забезпечення виховання у школярів культури міжетнічного спілкування нами була розроблена програма спецкурсу, реалізована в процесі формуючого експерименту. Даний

спецкурс розраховано на учнів старших класів. Відбираючи матеріал, ми враховували вік, найбільш значущі події історії і сучасності, поєднували теоретичний аспект освоєння матеріалу з формуванням практичних навичок і вмінь у спілкуванні з представниками інших етнічних культур. Культурі не можна навчити, її можна лише сформувати. Тому головна роль у нашій технології належить процесу виховання, а не освіти. Однак це не означає, що ми відмовляємося від повідомлення знань, у тому числі і готових.

Схему процесу виховання культури міжетнічного спілкування було представлено у вигляді послідовних етапів. Перший етап процесу виховання культури міжетнічного спілкування - діагностично-мотиваційний. Даний етап включає:

- формування позитивної мотивації оволодіння і використання знань в області міжкультурних комунікацій;
- вивчення загальних відомостей про етнічне різноманіття країни та краю.

На цьому етапі реалізуються наступні завдання:

1) знайомство з етнокультурними особливостями спілкування у різних народів;

2) розширення уявлень про культурне різноманіття: історію, культуру, побут, звичаї, традиції, звичаї.

Це забезпечує становлення пізнавальних інтересів, схильностей, потреб у вивченні різних аспектів міжкультурної комунікації, виробляє позитивну мотивацію для виховання полікультурної позиції особистості школярів. Діяльність школярів на цьому етапі має перцептивний характер. Слід зазначити, що зміст діяльності викладача та школярів може змінюватися в залежності від навчальної ситу-

ації, але створення позитивної мотивації, доброзичливого мікроклімату в учнівському колективі є необхідною умовою ефективності процесу виховання культури міжетнічного спілкування.

Другим етапом процесу виховання культури міжетнічного спілкування школярів є пізнавальний, в ході якого школярі, отримуючи матеріал, здійснюють:

- систематизацію, опановують теоретичні положення культури міжетнічного спілкування, знайомляться з понятійним апаратом;
- усвідомлюють цілі, завдання і зміст курсу «Культура міжетнічного спілкування».

На пізнавальному етапі вирішуються наступні завдання:

1) усвідомлення необхідності вивчення культури міжнаціонального спілкування;

2) розвиток критичного мислення;

3) розгляд варіантів використання отриманих знань в практиці міжетнічного спілкування.

Методами виховання культури міжетнічного спілкування ми вважаємо аналіз проблемних ситуацій, імітаційно-рольові ігри, елементи драматизації, показ зразків, прикладів. На даному етапі за допомогою різноманітних форм (інтегрованих уроків, семінарів, групового аналізу та обговорення творчого матеріалу, виконання індивідуальних завдань, екскурсій, концертів і т. ін.) створюються умови для творчої роботи, для переходу від репродуктивної діяльності школярів до продуктивної. Школярі знайомляться з поняттями «культура міжетнічного спілкування», «міжкультурна комунікація», «емпатія», «толерантність» і т. ін., їх структурними компонентами і формами.

Важливим на даному етапі є робота щодо подальшого розвитку вмінь критичного мислення. Організація занять на основі проблемного навчання з урахуванням індивідуальних особливостей кожного школяра формує у підлітків такі якості, як: критичність, здатність аналізувати та оцінювати дії, здатність самоідентифікуватися в культурі, самостійно приймати рішення і т.ін.

Третій етап діяльнісно-творчий включає:

- розвиток у школярів культури міжетнічного спілкування як важливої складової частини загальної культури особистості;
- формування стійкого інтересу до міжкультурної комунікації;
- стимулювання до самостійного оволодіння знаннями в області міжкультурних комунікацій.

Відповідно до цього, завданнями даного етапу є:

1) поглиблення теоретичних знань у галузі окремих питань культури міжетнічного спілкування;

2) мотивація самостійного оволодіння інформацією в галузі міжкультурної комунікації.

До методів, що використовуються на даному етапі, належать: пояснення, аналіз і синтез полікультурного матеріалу, абстрагування, порада, підтримка, саморефлексія. На цьому етапі відбувається поглиблення і конкретизація знань в області міжкультурних комунікацій, залучення до наукового пошуку. У процесі творчого обговорення дискусійних питань створюються можливості для творчого оволодіння знаннями з області міжкультурних комунікацій, необхідних для життя і діяльності в поліетнічному регіоні. Виконуючи завдання, школярі вчаться формулювати і відстоювати свою точку зору, самостійно розбира-

тися в тому чи іншому питанні, визначати рівень своїх знань, розвивати свою ерудицію, начитаність, здатність до самоідентифікації в культурі. Засобами досягнення поставленої мети на даному етапі є творчі завдання у вигляді написання рефератів, дослідницьких творчих робіт з даної проблематики.

Саме суспільство і держава через учбові заклади повинні допомогти дитині оволодіти знаннями не тільки про свою власну, але й про багато інших культур, які її оточують; навчити дітей правильно оцінювати поведінку інших людей, адекватно реагувати на їхні традиції, родинний устрій.

Але само по собі навчання наочним знанням і умінням не дозволяє вирішувати завдання розвитку особи, оскільки для розвитку кожної необхідної людині здібності потрібне використання наочного матеріалу з різних областей в інтегрованому вигляді. Тому в якості важливої особливості курсу слід відзначити його інтегративність, що дозволяє об'єднати в єдину систему знання з історії, географії, біології, психології, філології, конфліктології та краєзнавства. Слід зазначити, що в умовах посилення профілізації середньої освіти саме створення інтегрованих курсів протидіє звуженню кругозору і світобачення, сприяє формуванню цілісної об'єктивної картини світу. У програмі курсу закладені великі можливості і для здійснення міжпредметних зв'язків.

Курс «Культура міжетнічного спілкування» розроблено на основі наукового та педагогічного досвіду вчених Н. М. Лебедевої [4], О. В. Луньової [5], Т. Г. Стефаненко [6], С. Д. Щеколдіної [7] а також на основі програми інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для навчальних закладів за редакцією М. А. Араджионі [3].

Разом з вирішенням освітніх, курс «Культура міжетнічного спілкування» допомагає вирішувати і ряд утилітарних, але не менш серйозних завдань: вчить правилам пристойності за тих або інших обставин, привчає правильно реагувати на конфліктні ситуації, на незнайоме і незрозуміле, швидко адаптуватися у новому оточенні, вчить шукати вихід, робити вибір і відповідати за нього. Розробка і впровадження подібного курсу в кожному з багатонаціональних регіонів України, на наш погляд, може істотно підвищити ефективність виховної роботи в школі, підвищити рівень соціальної компетентності дітей і зменшити ризик виникнення гострих конфліктних ситуацій.

На заняттях психолог знайомить учнів із загальним і особливим на прикладі декількох культур, роблячи акцент на тому, що об'єднує людей, а також на тому, що об'єктивно існуючі відмінності - це те, чим люди цікаві один одному, причому ці відмінності не є підставами для відособлення або сварки. Дуже важливо, щоб всі заняття проходили в доброзичливому ключі і без розділення культур на «малі» і «великі», «головні» і «неголовні».

Спецкурс «Культура міжетнічного спілкування» повинен стати логічним продовженням процесу формування в учнів позитивного ставлення до представників різних етносів. Даний спецкурс передбачає тісний зв'язок із спеціальними предметами: етикою, психологією, історією та низкою інших.

Метою організації курсу «Культура міжетнічного спілкування» є подальший розвиток і збагачення змісту середньої освіти, що має традиції інтернаціонального виховання. До загальнотеоретичних завдань курсу можна віднести:

- виховання в душі миру і поваги до всіх народів землі, їх етнологічних особливостей;
- формування інтернаціональної та громадянської свідомості, розвиток толерантних почуттів;
- виховання в душі віротерпимості до різних релігійних почуттів людей, забезпечення мирного розв'язання конфліктів, що виникають на стику різних релігій;
- прищеплення любові до батьківщини, поваги до багатонаціонального народу України;
- виховання дбайливого ставлення до людей різних національностей країни і регіону, до їх мов, культури, інших соціальних цінностей;
- орієнтацію на загальнолюдські моральні цінності, на кращі досягнення людської цивілізації, на усвідомлення приналежності до світової спільноти;
- звернення до національної гідності і почуттів людей;
- стимулювання непримиренного ставлення до прояву шовінізму, націоналізму, расизму.

Тематика занять включає такі питання, як роль раси, нації, етносу у формуванні особистості; значення етнічної своєрідності у становленні та розвитку особистості; вивчення особливостей історичного розвитку національного складу регіону; сучасний стан культури міжетнічного спілкування в школах міста і держави, місце і роль етнокультурних особливостей в міжособистісному спілкуванні і багато іншого.

Практичні заняття, проведені в рамках курсу мають відмінні риси, обумовлені його змістом. На першому практичному занятті учні за бажанням діляться на мікрогрупи по 5-7 чоловік, які зберігаються протягом всіх

наступних занять. На цьому ж занятті кожна мікрогрупа вибирає тему, яку вона буде реалізовувати. До відповідної теми заняття учні готують теоретичні повідомлення, що відображає етнічне різноманіття регіону, який був обраний.

Частина практичних занять в рамках курсу «Культура міжетнічного спілкування» ґрунтується на методиці колективної творчої діяльності І.П. Іванова і розробки в області міжкультурних комунікацій Ю. Рот і Г. Каптельцевої. Відповідно до теми заняття кожна мікрогрупа готує своє завдання, до якого залучаються всі учасники групи.

Задля розвитку міжкультурної компетентності учні аналізують прислів'я різних культур і осмислюють свої висновки щодо запропонованих питань: «Спробуйте пояснити значення кожного прислів'я. У чому полягає основна думка? До яких культурних цінностей може мати відношення прислів'я? Чи можна віднести його до певної соціальної, вікової і т.п. груп людей? Спробуйте визначити, якому народу належить ці прислів'я ». Дане завдання сприяє розкриттю системи цінностей інших культур, дозволяє задуматися про те, які з них реально діють, в яких ситуаціях і для яких поколінь.

Серед різноманітних методик міжкультурного навчання аналіз міжкультурних ситуацій займає особливе місце. З одного боку, опис конкретних епізодів, що мають місце при зіткненні двох культур, робить заняття цікавішими, привносить дух «справжнього життя». З іншого боку, власна відстороненість від описаних подій дає можливість більш-менш об'єктивно оцінювати те, що сталося, причини конфлікту, що виник і шукати оптимальні шляхи його вирішення. Вклю-

чаючи аналіз міжкультурних ситуацій у план занять, необхідно враховувати, що це одна з форм раціонального навчання, пов'язаного з осмисленням культурних відмінностей. Вона не замінює вправ, спрямованих на розвиток емпатії та збагачення репертуару емоційних і поведінкових реакцій, а ефективно доповнює їх.

На занятті учням для аналізу пропонується конфліктна ситуація. Необхідно проаналізувати і дати пояснення міжкультурному конфлікту. Під час обговорення запропонованих ситуацій важливо підкреслити, що не існує «єдиного правильного» виходу і що кожне тлумачення ситуації вірно з точки зору представника хоча б однієї культури. Матеріал для створення таких епізодів викладач може знайти в пресі, кінофільмах на міжкультурні теми.

При обробці подібного матеріалу необхідно звернути увагу на те, щоб опис епізоду був нейтральним, по можливості вільним від емоцій. Учні повинні отримати якомога більш точний опис подій, а не емоцій людей, які втягнуті в конфлікт. Для обговорення критичних епізодів рекомендуються наступні питання: «Як Ви гадаєте, в чому полягає конфлікт? Чи можете Ви спробувати поглянути на ситуацію з різних точок зору? Як би Ви запропонували вирішити цей конфлікт? Спробуйте знайти кілька рішень виходу з конфліктної ситуації? До яких наслідків може призвести кожне з них? Чи може бути так, що дана ситуація нерозв'язна? Чи необхідна додаткова інформація для того, щоб прийняти рішення?»

Робота з епізодами не обмежується обговоренням і відповідями на поставлені питання. Викладач може запропонувати групі оформити епізод у вигляді сценки, зіграти конфлікт і

можливі варіанти розвитку ситуації, влаштувати змагання між групами, запропонувати учням самим знайти в пресі і підготувати для занять подібні епізоди і т.п.

При проектуванні цілей самостійної роботи в рамках даного курсу, крім загальнопредметних приділяється увага освітнім ключовим компетенціям. Основними компонентами останніх є такі компетенції, як ціннісно-сміслові, навчально-пізнавальні, загальнокультурні, інформаційні, комунікативні, компетенції особистісного самовдосконалення. Протягом вивчення даного курсу учні отримують можливість брати участь у виконанні більше 20 видів самостійних робіт (контрольна робота, індивідуальне завдання, заняття, засновані на методиці колективної творчої діяльності, складання кросвордів, ребусів, розробка сценарію свята, уроку, підготовка та участь у етнологічному тренінгу, проведення тематичних виставок прикладного народного мистецтва, написання доповідей, есе, робота над складанням понятійно-категоріального апарату щодо міжкультурного спілкування, тестові завдання для самоконтролю і т. ін.). Темі, з якими виступають учні, сприяють актуалізації знань з даного курсу, демонструють можливі шляхи застосування засобів, методів і джерел народного виховання в навчальній і позакласній роботі зі старшокласниками в поліетнічному регіоні.

Курс «Культура міжетнічного спілкування» може проводитися у фор-

мі класної, або позакласної роботи з учнями старших класів. Курс розраховано на 18 годин. Рекомендована кількість годин на вивчення кожної теми, а також порядок викладання тем при календарному плануванні можуть бути змінені психологом. Резервний час може бути використаний психологом на власний розсуд: на збільшення числа уроків у тому або іншому тематичному блоці, або введенням нових тем, важливих і характерних для конкретного регіону або школи.

Висновок. Таким чином, задачу формування етнічної самосвідомості дитини повинні вирішувати, головним чином, батьки, сім'я та спільнота; пріоритетним завданням державних учбових закладів великою мірою є сприяння формуванню державної ідентичності, політичної нації, а також виховувати пошану не тільки до свого етносу, але й до культурного розмаїття в цілому. Саме суспільство і держава через учбові заклади повинні допомогти дитині оволодіти знаннями не тільки про свою власну, але й про інші культури, які її оточують; навчити дітей правильно оцінювати поведінку інших людей, адекватно реагувати на їхні традиції, родинний устрій.

Перспективи подальших досліджень. Визначені особливості виховання культури міжетнічного спілкування у сучасних старшокласників дадуть можливість класним керівникам та психологом удосконалювати підходи та форми роботи у процесі розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») / Кабмін України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-n>
2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

- zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
3. *Культура добросусідства : програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації для навчальних закладів Автономної Республіки Крим / [за ред. М. А. Араджионі]. – 2-е вид., випр., доповн. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2011. – 184 с.*
 4. *Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросскультурную психологию: учеб. пособие. – М.: Ключ-С., 1999. – 224 с.*
 5. *Лебедева Н. М., Стефаненко Т. Г., Лунева О. В. Межкультурный диалог в школе. Кн. 1. Теория и методология [Текст]: Научное издание. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 300 с.*
 6. *Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 368 с.*
 7. *Щеколдина С. Д. Тренинг толерантности. – М.: «Ось-89», 2004. – 80 с.*

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. *The State National Program "Education" ("Ukraine of the XXI Century") / Cabinet of Ministers of Ukraine [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p>*
2. *The Law of Ukraine "On Education" [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>*
3. *Culture of Neighborhood: Integrated Course Programs and Methodological Recommendations for Educational Institutions of the Autonomous Republic of Crimea / [ed. MA Aradzkhioni]. – 2nd type, supplemented, supplemented - K.: "Golden Gate" PE, 2011. – 184 p.*
4. *Lebedeva N. M. Introduction to ethnic and cross-cultural psychology: study. allowance – M.: Klyuch-S., 1999. – 224 p.*
5. *Lebedeva N. M., Stefanenko T. G., Luneva O. V. Intercultural dialogue in school. Kn. 1. Theory and methodology [Text]: Scientific publication. – Moscow: Publishing house of the Russian Academy of Sciences, 2004. – 300 p.*
6. *Stefanenko T. G. Ethnopsychology. – M.: Aspect Press, 2000. – 368 pp.*
7. *Shchekoldina S. D. Training of Tolerance. – M.: "Oh-89", 2004. – 80s.*

CULTURE OF INTERINSTITUTIONAL COMMUNICATION: FROM THEORY TO PRACTICE

Kushnir Yu.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, Donetsk National University named after Vasyl Stus, Vinnytsia, Ukraine

Overchuk V.A.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, Donetsk National University named after Vasyl Stus, Vinnytsia, Ukraine